

İKTİSADEN GERİ KALMIŞ MEMLEKETLERDE PLÂNLAMA

Dr. A. Özcan KAYA

GİRİŞ

Zamanımızda, Dünya nüfusunun 2/3 ü iktisaden geri kalmış olarak adlandırılan bölgelerde yaşamaktadır. Bunun büyük bir kısmını II. Dünya Harbine kadar müstemleke idareleri altında yaşamakta iken, Harbi müteakip istiklâllerine kavuşan memleketler teşkil etmektedir. Harb içinde, işgal kuvvetlerine karşı mukavemeti artırmak ve geri kalmış memleketler halklarının desteğini kazanmak için, milliyetçilik cereyanları tahrik edilmiş ve hürriyet için mücadele fikri yaygın bir hal almıştı. Harbin Müttefikler lehine bitmesi milliyetçilik cereyanlarının daha da genişlemesine sebep olmuş, bunun bir neticesi olarak da, o zamana kadar müstemleke idareleri altında bulunan memleketlerin büyük bir kısmı istiklâllerine kavuşmuşlar ve bu yoldaki mücadeleler devam etmekte bulunduğundan her yıl yeni yeni millî devletlerin doğuşuna şahit olmaktayız. Harb esnasında ve harb sonrası devrelerde, evvelâ işgal kuvvetlerinin, sonra da, bilhassa sinema sanayiinde vukua gelen ilerlemeler ve milletlerarası münasebetlerin gelişmesinin bir neticesi olarak geri kalmış memleket halklarının, gittikçe artan bir şekilde, ileri memleket halklarının hayat tarzları ile temas gelmeleri imkân dahiline girmiştir. Bu temas, geri kalmış memleket halklarının, kendi durumlarını idrak etmelerini ve diğer memleketlerin hayat seviyeleri ile mukayese etmek imkânlarını sağlamış ve ileri yaşama arzularını kamçulamıştır.

Uyanık bazı liderler halklarının bu arzularını zamanında sezerek tatmin yolunun iktisadî kalkınma olduğunu kavramışlar ve kalkınmada önyak olmuşlardır. Bunu kavrayamayan veya kavramak istemeyen diğer idareciler ise, ya ihtilâllerle devrilmişler yahutta halktan gelen tazyiklere dayanamıyarak iktisadî sahada bazı faaliyetlerde bulunmak zorunluluğunu hissetmişlerdir. Kalkınmanın ilk safhasında itiraf etmek lâzımdır ki geri kalmış memleket idarecileri büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Bu güçlüklerin başında halk kitlelerinin büyük çoğunluğunun yaygın

bir sefalet içinde bulunması, iktisadî kalkınmayı tahakkuk ettirecek (Hindistan vs. gibi birkaç memleket hariç) sağlam bir idari mekanizmaya sahip olmamaları, idareci sınıfla halk tabakaları arasında teması kesen sert bir tabakalaşmanın mevcut olması, maziden kalma kıymet hükümlerinin iktisadî kalkınmaya önleyecek kadar geri olması ve nihayet cehalet gösterilebilir. Memnuniyeti mucip olan en önemli husus, ekseri geri kalmış memleketlerde, müstemleke idarelerinin son bulması ile müessir bir idarenin kurulması ve politik cihazlanmaya doğru ileri adımlar atılmağa başlanmış olmasıdır.

Geri kalmış memleketlerin kalkınmasında üzerinde durulması lâzım gelen diğer bir husus da, ileri memleketlerle aralarındaki mesafenin gittikçe artan bir şekilde açılmasıdır. Yani bir taraftan ileri memleketler daha fazla zenginleşirken diğer taraftan geri memleketler süratli nüfus artışının bir neticesi olarak hayat şartlarında belirli bir yükselme görülmemektedir. Bu durumu görmekte ve idrâk etmekte olan geri kalmış memleketler halkları ile ekseri hallerde idarecileri iktisadî kalkınmayı tahakkuk ettirmek için türlü yollara müracaat etmektedirler. Kalkınma yolunda gösterilen bu hassasiyet harb sonrası devrede bloklararası rekabetin ve mücadelelerin geri kalmış memleketler üzerine kaymasına sebep olmuştur. Son yıllarda patlak veren olaylar bu mücadelelerin gittikçe şiddetlenmekte olduğunu açık olarak göstermektedir. (Mısır, Irak, Laos, Kongo vs. gibi).

Geri kalmış memleketlerin büyük bir kısmında hâkim olan ve diğer bölgelere de sirayet etmek istidadında bulunan huzursuzluklara son vermek isteniyorsa, sefalet ve ümitsizlik içinde bulunan bu memleketlerin halklarına insanca yaşamının asgarî şartlarının temini için gerekli tedbirlerin vakit kaybetmeksizin alınmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Zira bu husus hertürlü ideolojik mülâhazaların üstünde mütalâa edilmektedir. Sırf iktisadi kalkınma zaruretleridir ki, her iki blokun da nüfuz sahası dışında ve fakat iki bloktan da azamî istifadeyi hedef tutan 3. bir blokun (aktif tarafsızlar) kurulması gayretlerine şahit olmaktayız. Bu gelişmede batı modeline bağlı Hindistanla doğu modeline bağlı Yugoslavyanın bir araya gelmiş olmasında, geri kalmış memleket halklarının idarecilerinden istedikleri yeni hayat düzeninin açık tesirlerini müşahade etmekteyiz.

İktisaden geri kalmış memleketlerin ihtiyaçlarına cevap verecek ve ihtiraslarını tatmine yarayacak süratli bir iktisadî kalkınmanın temini için iktisadî alanda alınması gerekli tedbirlerin nelerden ibaret olması lâzım geldiği hususu son zamanlarda iktisatçılar arasında hararetli tartışmalara sebep olmaktadır. Bu arada, iktisadî plâncılığın geri kalmış memleketlerin iktisadî kalkınmalarını süratle tahakkuk ettireceği yolunda bir tema-

yüliin gittikçe yayılmakta olduğunu görmekteyiz. Zaten birçok geri kalmış memlekette tatbikata konulan 2-10 yıllık plânlar, Plânlamanın gittikçe revaç bulmakta olduğunu açık delilidir. Şüphe yoktur ki, bu gelişmede Rusyanın 1927 yılından beri tatbik etmekte olduğu beş yıllık plânların geniş ölçüde tesiri olmaktadır. Doğu Blokunda ferdî hürriyetler paahasına tatbik edilmekte olan bu plânlara karşı geri kalmış memleketlerde ferdî hürriyetlerin korunması, hiç olmazsa bidayette, idarecilerin üzerinde hassasiyetle durdukları bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat bilhassa müstemleke idarecilerinden istiklâllerine yeni kavuşan memleketlerde, birkaç istisna hariç, Batının klâsik demokrasi modeline uygun şekilde kurulan idarelerin çok geçmeden otoriter idarelere kaydıkları son yılların en önemli olaylarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan geri kalmış memleketlerde hürriyet içinde süratli bir iktisadi kalkınmaya bağlanan ümitler oldukça önemli sarsıntılar geçirmektedir. Bununla beraber demokratik rejimlerin yerine diktatörlük idarelerinin kurulması bu memleketlerin doğu blokuna iltihakından ziyade milliyetçiliğin takviyesi şeklinde tezahür etmektedir.

Biz bu yazımızda rejim münakaşalarına girmek niyetinde değiliz. Ancak, bugünün devlet idaresinde iktisadi politika ile devlet idaresinin birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil ettiği hususunu da gözden uzak tutmıyacağız. Yazımızda kıymet hükümleri vermekten ziyade sırf iktisadi bir açıdan iktisaden geri kalmış bir memlekette plânlamanın mahiyeti, tahakkuk şartları ve imkânları üzerinde durduktan sonra iktisadi kalkınma zaruretleri ile klâsik ferdi hürriyetlerin ne şekilde bağdaştırılabileceği hususuna temas edeceğiz ve muhtelif doktrinlere göre meseleyi yeniden gözden geçireceğiz. Ayrıca yeri geldikçe memleketimize de temas edeceğiz.

I

PLÂNLAMANIN MAHİYETİ VE ÖNEMİ

Tarihi bakımdan iktisadî kalkınma daima bir cemiyetin iktisadî, sosyal ve politik yapısında; hâkim olan istihsal, inkisam ve istihlâk şekillerinde geniş ölçüde değişmeleri ifade eder (1). Bu değişiklikler ister tedricî bir şekilde ferdî teşebbüslerin, teknik gelişmeleri istihsale tatbiki sonunda olsun; isterse, totaliter merkezî bir hükümet tarafından ağır sanayiye ve dev işletmelere öncelik esası tanıyan plânların tatbiki suretile husule gelsin, geniş ölçüde, sanayide kitle halinde istihsal tekniğinin tat-

(1) Paul A. Baran, The Political economy of Growth, Monthly Review Press, New York, 1957, S. 3.

biki ile meydana gelmiştir. Batının ileri sanayi memleketlerinde plânsız olarak başlayan ve fakat gittikçe artan devlet müdahalelerini de beraberinde getiren bu değişmeler, Rusya da, aksine olarak, plânlı bir şekilde başarılmıştır.

Şu halde geçmişte plânlama iki farklı istikamette gelişmiştir. Bunlardan birincisi, zamanımızın bazı ileri demokratik memleketlerinde tatbikine şahit olduğumuz iktisadî faaliyetler arasında koordinasyonu hedef tutan, tedrici bir şekilde artan devlet müdahaleleri arasında ahengi temine matuf ve nisbeten kalkınmanın ileri safhalarında meydana gelen iktisadî plânlama; ikincisi de, geri kalmış ve geniş ölçüde ziraata dayanan bir iktisadî düzen üzerine merkez tarafından hazırlanarak impoze edilen ve memleketin hızla sanayileştirilmesini ve sosyal ve politik düzenini değiştirmeye hedef tutan şumullü, merkezi ve totaliter plânlama.

Zamanımızın geri kalmış memleketleri, Rusyanın ihtilâl öncesi devrine ve genel olarak ileri batı memleketlerinin kapitalizm öncesine nazaran daha fakirdirler. Bu hal bilhassa geniş ölçüde nüfus tazyiki olan memleketler için doğrudur (2). Fakirliği hareket noktası olarak alır ve geçmiş tecrübeleri de göz önünde tutarsak, bu memleketlerin daha çok plânlamaya muhtaç olduklarını ve plânlamaya başlarken durumlarının, daha az elverişli olmakla beraber, Rusyanın ihtilâl öncesi durumuna yakın olduğunu görürüz. Bununla beraber plânlamanın tatbik edilmekte olduğu ekseri geri kalmış memleketlerde, batı modeli ile doğu modeli arasında bir tercihten ziyade her iki plânlamadanda bazı hususları (plânlama teknik ve metodları doğudan, politik sistem ve hedefler batıdan) alınmak suretiyle mutavassıt bir plânlama tatbik edilmek istenmektedir. Rusya tipi programatik ve şumullü bir plânlamanın tatbikine, bu memleketlerin politik müesseseleri ve alışılmış kıymet hükümleri ve camiaların teşekkül tarzları, geniş tahditler koymaktadır. Bu bakımdan doğunun plânlama teknikleri Sovyet sisteminden farklı bir sistem içinde gerçekleştirilmeğe çalışılmaktadır. (3) Her halû kârda, iktisadî kalkınmaya, devletin istikamet vermesi bir zaruret olarak ortaya çıkmaktadır. Ve bununda memlekete şamil merkezî plânlarla yürütülmesinin doğru olacağı kanaati gittikçe yaygın bir hal almaktadır.

Bunların dışında bir de memleketlerin geri kalmış bölgelerini iktisadî bir bütün olarak ele alarak kaynakların geliştirilmesini ve bölgenin kalkındırılmasını hedef tutan 'Bölge Plâncılığı' vardır. Bölge plâncılığı, bir sisteme bağlı olmayarak Batı ve Doğu memleketlerinde olduğu gibi

(2) G. Myrdal, Beyond the Welfare State, Duckworth, London, 1969, s. 88.

(3) G. Myrdal, adı geçen eser. Sayfa 91.

geri kalmış memleketlerde de tatbik sahası görmektedir. Ve Plânlama tekniği bakımından büyük farklar göstermemektedir.

Plânlama üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar, plânlamayı topyekûn ele almaktan ziyade şu veya bu cephesi üzerinde durmuşlardır. Bu bakımdan plânlamanın esas unsurları ve mahiyeti halâ münakaşa edilmekte olduğu gibi muhtelif memleketlerde yapılan plânlar da muhtelif şekillerde kabul ve tatbik edilmektedir. Bu sebeplerdirki, bu gün için tam bir plânlama teorisinden bahsetmek mümkün değildir. Yalnız açık olarak bilinen bir husus varsa o da, memleketlerin iktisadî ve sosyal seviyeleri ile tatbik edilecek plânlar arasında sıkı bir münasebetin mevcut olduğudur. Bu münasebet aynı zamanda plânlamanın iki veçhesini (iktisadî, sosyal ve politik) aksettirmelidir. Plânların hazırlanmasında ekonominin halihazır durumu değerlendirilmeli, ihtiyaçları tesbit edilmeli ve ekonomide mevcut potansiyel imkânlar ortaya çıkarılmalıdır. Hangi iktisadî sistem içinde olursa olsun plânlama bir tercihi ifade (4) ve cemiyette müşterek gayeleri ve ihtiyaçları gösteren kuvvetli müşirler bulunduğu faraziyesine dayanır.

Plânlama teşkilâtları sahip oldukları tercih serbestisine dayanarak tesbit edilen politik, sosyal ve iktisadî hedeflere göre mevcut düzeni değiştirebilecekleri gibi, ekonominin gelecekteki seyrine de istikâmet verebilirler. Üzerinde önemle durulması gereken husus, mevcut durumun iyi değerlendirilerek tesbit edilen hedeflere ulaşmak için takip edilecek iktisadî ve sosyal politikaların mütecanis ve uygun olmasını ve âmme menfaatinin temsil edilmesini sağlamaktır. Bilindiği üzere âmme menfaati mefhumu 19. asırda vukubulan süratli sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte yerleşmeğe ve gelişmeğe başlamış ve 'laissez-faire' doktrinine karşı bir reaksiyon olarak doğmuştur. Şehirleşmenin ve sanayileşmenin bir neticesi olarak karşılıklı menfaat bağlarının yavaş yavaş kuvvetlenmesi neticesinde âmme menfaatları özel menfaatlara takaddüm etmeğe başlamış bu da, bir çok ekonomik ve sosyal faaliyetlerde devlet kontrolünün kabulünü zaruri kılmıştır. (5).

Âmme menfaati mefhumu ile kalkınma arasında tesbit edilen bu paralelizm Batı Memleketlerinde spontane olarak husule gelmiştir. Veya İktisadî kalkınma âmme menfaati mefhumuna takaddüm etmiştir. Hal-

(4) Gabriel Ardant, Regional planning and the problem of regional economy, Internaitonal Social Sciences Journal, Volume XI. No. 3, 1959, sayfa 369.

(5) Ruth Glass The evaluation of planning, International Social Sciences Journal Vol. XI, No. 3, Sayfa 395.

buki geri kalmış memleketlerde âmme menfaati kalkınmanın hedeflerinden biri olmak lâzımdır ki kalkınmanın nimetlerinden cemiyetin yalnız muayyen gruplarının istifadesi önlenmiş olsun.

Bu gün daha ziyade mutavassıt olarak kabul edilen, daha doğrusu tam olarak merkezîleşmemiş memleketlerde, plânlamadan maksat, hâkim olan iktisadî ve sosyal politika bakımından ulaşılması istenilen gayelerin gerçekleştirilmesi için kaynakların bu gayelere mütenasip bir şekilde tahsisidir. Bu husus, hiç şüphesiz, ancak belirli bir iktisadî ve sosyal politikaya sahip olunması halinde bir mâna ifade eder.

Zamanımızda iktisaden geri kalmış memleketlerde, hattâ, farklı saiklerle de olsa ileri memleketlerde (Doğu Bloku ile rekabet vs.) plânlama zarureti kendini gün geçtikçe daha fazla hissettirmektedir. Devletin iktisadî ve sosyal hayata müdahalesi bu günün modern devlet telâkkisinin zaruri bir neticesidir. Esas gaye milletin refahının artırılması olduğuna göre istikbale muzaf iktisadî politikanın tesbitinde ve tatbikinde zuhuru muhtemel engellerin bertaraf edilmesi ve sürtünmelerin önlenmesi, devlet müdahalelerinin sahasının ve derecesinin önceden tesbit edilmesini ve muayyen devreler sonunda tatbik edilmekte olan politikanın yeni baştan gözden geçirilmesini gerektirir. Muhakkak ki her devlet müdahalesi plânlamayı gerektirmez fakat plânlama için devlet müdahalesi şarttır.

Bu kısa izahattan sonra plânlama sahasındaki muhtelif görüşlere temas edelim.

II

PLÂNLAMA HAKKINDAKİ MUHTELİF GÖRÜŞLER

Batının ileri sanayi memleketlerinde sanayi ve şehirleşmenin gelişmesi iktisadi ve sosyal hayatta, hükûmetlere yeni vazife ve mükellefiyetler yüklemeye başlamış bunun bir neticesi olarak ta devletin çeşitli sahalara müdahaleleri tedrici bir şekilde artarak büyük gelişmeler kaydetmiştir. Bilindiği üzere A. Smith tarafından kurulmuş olan 'Klâsik Okul'un prensiplerinden biri olan 'laissez - faire' politikası, ferdî menfaatlarla âmme menfaatlarının tabii ayniyeti üzerine dayanıyordu. Smith fiyatların, rekabet neticesinde, kendiliğinden istihsal maliyeti seviyesine düşeceğini, otomatik bir mekanizma ile arzın talebe intibak edeceği, ve sermayenin en uygun sahalara kayacağını göstermiştir. Bu bakımdan devlet müdahalelerinin ancak pek mahdut (kanun ve nizamın korunması gibi) sahalara intikal etmesini teklif ediyordu. Bununla beraber, Klâsik Okul mensuplarından Ricardo, Malthus, S. Mill ile bazı liberaller, esas

itibariyle Klâsik Okulun serbesti esaslarına bağlı kalmakla beraber birçok hallerde devlet müdahalelerini kabul ediyorlardı. Diğer taraftan hâdiseler göstermiştir ki, ileri sanayi memleketlerinde devletin iktisadî ve sosyal hayata müdahalelerini artıran sebeplerden biri de rekabetin yavaş yavaş piyasadan kalkmış olmasıdır.

Batı memleketlerinin bazılarında, iktisadî gelişme ile artan devlet müdahalelerinin plânlamaya müncer olması; Diğer taraftan Rusyanın tamamiyle geri ve ziraî bir iktisat düzeni üzerine, totaliter sosyalist bir idare kurarak merkezi ve şumullü plânlarla iktisadiyatını ileri bir sanayi ekonomisine çevirmesi plânlama sahasında muhtelif görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Burada, tamamiyle plânlamayı reddeden, plânlamanın, kapitalist bir sistemi sosyalizme götüreceğini ve zecri tedbirler almada ve bazı fikirlerin telkininin de en müessir vasıta olması dolayısıyla diktatörlüğe götüreceğini iddia eden aşırı liberal iktisatçılar yanında; devletin, istimarın kaynağı olan istihlal vasıtalarına sahip olmasını ve direk kontrollerle iktisadi ve sosyal hayata istikamet vermesini savunan sosyalist, merkezi plân taraftarları vardır. Diğer taraftan 1929 iktisadî krizinden mülhem olarak tam istihdamı temin için devletin iktisadî ve malî politikalarını kordine etmek maksadıyla yüksek derecede kolektivist olmayan ve genel kontrol veya sanayiın âmme mülkiyetine geçmesini tazammun etmeyen şumullü bir plânlama sisteminin kurulmasını teklif edenler yanında; istihlal vasıtalarının âmmenin mülkiyetine geçmesini, ve pek istisnai haller dışında direk kontroller yerine piyasayı, talep üzerine müessir olmak suretiyle, manipüle etmeyi müdafaa eden liberal sosyalistler de mevcuttur. Şimdi bu görüşleri biraz daha yakından inceleyelim.

A — Liberallerin görüşü :

Kapitalist iktisat sisteminin sosyalist iktisat sistemine üstün olduğuna inanan iktisatçılar devlet müdahaleleri ve özellikle plânlama konusunda başlıca iki ayrı görüşü benimsemektedir. Profesör L. V. Mises'in sözcülüğünü yaptığı bir kısım iktisatçılar, sosyalist iktisat sisteminin, piyasa ile fiyatlardan mahrum olması sebebiyle, istihlal faktörlerinin rasyonel bir şekilde tahsisi meselesini halledemeyeceğini ileri sürmektedirler. Zira piyasada serbest bir şekilde taayyün eden fiyatlar, müstehlikin bir mal yerine diğerini almasını veya almaktan tamamiyle imtina etmesine sebep olmakta dolayısıyla, hangi malın istihlal edileceğini ve nasıl istihlal edileceğini müteşebbise dikte eder. (6).

(6) L. V. Mises, Planning for freedom, Libertarian Press, Illinois 1952, s. 24

Piyasada serbestçe taayyün eden faiz hadlerinin, ücret hadlerinin ve istihlâk malları fiyatlarının sahip oldukları elâstikiyet, istihsalî değişen şartlara ve müstehliklerin ihtiyaçlarına intibak ettirdikleri gibi geri istihsal metodlarının da elimine edilmesini sağlarlar. Şu halde serbest piyasa mekanizması istihsal kaynaklarının en rasyonel bir şekilde tahsisini mümkün kılar. Kâr, piyasa mekanizmasının esas muharrik kuvvetini teşkil eder. Kâr ve zarar, gelir ve servetlerdeki eşitsizliği kabul eden kapitalist sistem için zaruridir. Kârın yokluğu halinde müteşebbisler müstehliklerin isteklerinin neler olduğunu öğrenemeyeceklerdir. Bunu temin etseler dahi, bu tahminlere uygun olarak plânlarını uydurmak ve genişletmek vasıtalarına sahip olamayacaklardır. Kâr ve zarar istihsal faktörlerinin kifayetsiz ellerden alınıp daha ehliyetli ellere tevdiini temin eder (7). Liberal programın bölünmez ve ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade eden Mises, siyasî hürriyetin ekonomik hürriyetin zaruri bir neticesi olduğunu; piyasada alım ve satım hürriyetlerine sahip olmayan fertlerin, anayasaları ne olursa olsun mutlaka hükûmetlerin lütufkârlığına bağlı zımni esirler haline geleceğini ifade etmiş ve hürriyetin totaliter esaretten başka karşıtı olmadığını; genel refah ve hürriyet için piyasa sistemini çalışmağa bırakmaktan başka plânlamanın mevcut olmadığını belirtmiştir. Tam çalışmayı temin, ücret hadlerini artırma ve fertlere yüksek hayat seviyesi temin edecek özel inisiyatif ve hür teşebbüsten başka vasıta olmadığı üzerinde ısrarla durmaktadır.

Lord Keynes, Sir W. Beveridge, Profesör Hansen ve diğer mümtaz şahsiyetlerin kapitalizmden olduğu kadar sosyalizmden de aynı derecede uzak, her ikisinin de kötü taraflarını atarak iyi taraflarını alan üçüncü bir yol olarak hür bir cemiyet için plânlamaya gitme gayretlerinde boş olduğunu bu suretle belirtmek istemiştir.

Diğer taraftan Profesör Hayek, De tocqueville'in «demokrasi ve sosyalizmde, eşitlikten başka müsterek hiçbir şey yoktur. Demokrasi hürriyet içinde eşitlik arar, buna mukabil sosyalizm tahdit ve esaret içinde eşitlik arar» tezine istinatla, sosyalizmin gelişinin ihtiyaçlar sahasından hürriyet sahasına geçiş olduğu dolayısıyla yeni bir hürriyet anlayışı getirdiği; buna göre sosyalizm iktisadî hürriyeti getirmekte bu hürriyetin yokluğu halinde şimdiye kadar kazanılmış politik hürriyetlerin bir mâna ifade etmeyeceği tezini reddetmektedir. Zira, bu anlayışın, hürriyetle iktidarın karıştırılmasından başka bir şey ifade etmediğini ileri sürmektedir. (8)

(7) L. V. Mises, adı geçen eser, s. 15.

(8) Friedrich A. Hayek, The Road of Serfdom, The University of Chicago Press, tenth impression, 1950, sayfa 25.

Filhakika sosyalistler, bir insanın hakikaten hür olabilmesi için, fizikî ihtiyaçların esaretinden kurtulmasının zarurî olduğuna işaret etmekte ve iktisadî sistemin, fertlere üstlerine itaattan başka bir seçim hakkı tanımayan ve mevcut düzenin idamesi zaruretini müdafaa eden görüşlerin terkedilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.

Bu mânada hürriyetin (iktidar veya zenginlik için) hürriyetin başka bir adı olduğunu ifade eden Hayek, yeni hürriyet isteğinin servetin eşit dağılması isteğinin başka bir şekilde ifadesidir demektedir. Ve sosyalist propagandasının en müessir silâhları olan daha fazla hürriyet vaatlerinin bizi hürriyetten ziyade esarete götüreceğini iddia etmektedir.

Liberaller tam rekabetin, bir çok hallerde, iktisadî faaliyetleri bir otoritenin keyfi müdahale ve baskısı dışında yek diğerine uydurulduğunu belirtmekle beraber bunu işleri oluruna bırakmak demek olmadığını ve rekabetin faydalı bir şekilde işliyebilmesi için geçmişteki ve halihazır hukukî yapının hatâlarla malûl olduğunu kabuletmekte ve iyice düşünülmüş yeni bir hukukî düzenin gerekli olduğu üzerinde ittifak etmekte ve bu bakımdan 'laissez faire' felsefesini retdetmektedirler. Rekabetin arzu edilebilir ve muvaffakiyetli bir şekilde tatbik edilmesinin iktisadî hayata tazyik yapmağa matuf müdahalelerden kaçınmağı ettirdiği gibi bazı hükûmet müdahalelerinin zarurî olduğuna işaret etmektedirler. Bunlara göre, rasyonel olarak müdafası kaabil olan her hangi bir sistem içinde Devlete düşen önemli vazifeler vardır. Müessir bir rekabet sistemi iyi bir şekilde tesbit edilmiş ve devamlı olarak intibak edebilecek hukukî bir düzene ihtiyaç gösterir. Rekabet sisteminin elverişli bir şekilde işleyebilmesi için uygun bir yapının yaratılması vazifesi rekabet sisteminin uzaklaşılmağa başlanıldığı bir çok hallerde yerine getirilmiş değildir. Bu bakımdan modern plânlama hareketleri rekabet aleyhinde bulunanları bir araya getirmiştir. Plânlamanın hürriyetleri yokettiğini gören bazıları 'rekabetçi sosyalizm' diye yeni bir formül aramak suretiyle bir taraftan merkezi plânlamanın güçlüklerini ve tehlikelerini bertaraf etmek diğer taraftan ferdi hürriyetlerin tam şekilde muhafazası ile özel mülkiyeti kaldırmak hedefini gütmektedirler. Profesör Hayek; istihsalin kim için ve kim tarafından yapılacağını tâyin etmeden bütün iktisadî kaynaklar üzerinde kontrolün imkânsız olduğunu ileri sürerek rekabetçi 'sosyalizmin' de, herne kadar merkezi otorite tarafından yapılan plânlama daha dolaşık şekiller almasına rağmen, tesirlerinin esas itibariyle farklı olmayacağını ve rekabet unsurunun da bir bölgeden ileri gitmiyeceğini ifade etmiştir. (9)

(9) Hayek, adı geçen eser, sayfa 40.

Plânlama ve rekabet tam olmadıkları takdirde kifayetsizdirler ve aynı problemi çözmeye yarayan karşıtlardır. İkisi ortası bir sistemin tatbiki herhangibirinin tatbikinden çok daha kötü neticeler tevhit eder. Plânlama ile rekabet ancak rekabet için plânlama için cari olup rekabete karşı plânlama mümkün değildir. 19. asrın 2. yarısından itibaren Almanya'da monopoller ve sendikalar tatbik edilen politika ile kasdî suretle teşvik edilmişti. Bu suretle rekabetin yok edilmesi sosyalist mütefekkirlerin tesiriyle ve plânlamanın tahakkuku için yapılmıştır. Modern tekniğin ortaya çıkardığı karışık iktisadî meselelerin kordinasyonun uygun bir şekilde temini ancak iktisadî rekabet şartları altında mümkün olabilir. Ve sayısız fertlerin kararlarının şuurlu bir kordinasyonunun ve muvazenenin temini 'şuurlu bir kontrol' dan ziyade ademî merkeziyet esasına dayanan ve fertlerin kararlarının yek diğerine uydurmada sahip olacakları serbesti sayesinde mümkün olacaktır diyen Hayek arz ve talep ile ilgili teferruatlı bilgilerin merkezi bir otorite tarafından tam ve zamanında bilinmesi imkânsızdır, bunu, ancak serbest rekabet sistemi içinde fiyat mekanizması temin edebilir demektedir.

Diğer taraftan kaynakların iktisadî hesaplarla en iyi bir şekilde tahsisinin mümkün olduğu yolunda sosyalist tezine V. Mises, sosyalist bir iktisat düzeni içinde istihsal vasıtalarının emme makamlarının elinde bulunması yâni istihsalin sosyalleştirilmesi neticesinde istihsal malları piyasası ortadan kaldırılmıştır. Piyasanın yok olması istihsal vasıtalarının fiyatının yok olması neticesini tevhit edeceğinden - ki fiyatlar istihsal mallarının istihsaldeki nisbî önemini tâyin eder - iktisadî hesaplama mümkün olmamak lâzım geldiğine işaret etmiştir.

Buraya kadar olan kısa izahatımızla liberalizmin en hararetli temsilcilerinden F. A. Hayek ve L. V. Mises'in plânlama hakkındaki fikirlerini kısaca özetledik şimdide sosyalistlerin bu konudaki görüşlerine temas edelim.

B — Sosyalistlerin görüşü :

Plânlama karşısında sosyalistler iki kısma ayrılmaktadırlar. Birinci gruba liberal sosyalistler; ikinci gruba da totaliter merkezi plâncılığı müdafaa eden marksistler dahildir. Her iki grup da esas itibariyle âmmenin istihsal vasıtalarına sahip olmasına taraftar olup, bu suretle istismarın kaynağı olan ve kuvvetlinin zayıfı, istismarına sebep olan, bir kısım fertlerin istihsal vasıtalarına sahip olmasını reddetmektedirler. Bunu temin içinde merkezi plâncılar sosyal münasebetlerin radikal olarak değiştirilmesine taraftardır ve piyasaya direk müdahalelerin yapılması lâzım geldiği fikrindedirler. Liberaller sosyalistler ise, daha ziyade tedrici bir

şekilde sosyal münasebetlerin değiştirilmesini ve zaruret olmadıkça direkt müdahalelerden kaçınılmasını müdafaa ederler. Piyasa'ya, daha ziyade talep üzerine müessir olmak suretiyle indirek yollardan müdahale; bunun da, en müessir vasıtalarının vergiler ve malî tedbirler olduğunu iddia etmektedirler (yüksek gelir gruplarının ağır alçak gelir gruplarının da hafif şekilde vergilendirilmesi, bazı gruplara mali yardımlar yapılması vs. gibi). Zira direkt kontroller istihsalin bünyesinin değişmesine, kaynakların kontrol dışı sahalara kaymasına dolayısıyla cemiyet için ikinci derecede zaruri olan ve fakat sırf kontrol dışı kalması dolayısıyla bazı malların daha geniş ölçüde istihsal edilmesine sebep olur. Bundan başka iktisadi kalkınma için zaruri olan yatırımların kontrol edilmemiş sahalara kaymasının bir neticesi olarak, uzun devrelerde ahenkli bir gelişme için zaruri olan intibak önler; netice olarak seçme hürriyetinin muhafaza edilmesiyle talebin, sosyalist bir sistemde kapitalist sistemde oynadığı rolün aynını ve hattâ daha fazlasını oynayabileceğini iddia etmektedirler.

Yukarda gördüğümüz gibi liberal iktisatçılar plânlama aleyhinde cephe alırken plânlamanın neticede kapitalist sistemi sosyalizme götüreceğini; sosyalist bir iktisadî düzende ise istihsal vasıtalarının âmmenin mülkiyeti altına geçmesi neticesinde istihsalin sosyalleşeceği dolayısıyla kaynakların rasyonel bir tarzda tahsisinin mümkün olamayacağını; zira, istihsal mallarının âmmenin mülkiyeti altında bulunması istihsal malları piyasasının ortadan kaldıracak ve istihsal mallarının istihsal vetiresi içinde nisbi önemini tâyin eden fiyat ta ortadan kalkacağını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, böyle bir düzen içinde istihsal mallarının rasyonel bir tarzda tahsisini temin edecek iktisadî hesaplar yapmak ta mümkün olamayacaktır. Dolayısıyla her nevi plânlama, kaynakların kötü bir şekilde kullanılmasına müncer olacaktır demektedirler.

Bu görüş tarzına cephe alan Oskar Lange, sosyalist bir ekonomi düzeni içinde istihsal malları fiyatlarının mevcudiyetini inkâr etmenin fiyatın dar mânada (yani bir piyasada mübadele nisbetleri veya bir mal veya hizmeti almağa yarayan para miktarı) şeklinde değil de genel mânasında (alternatiflerin teklif edildiği şartlar) anlaşıldığı zaman sosyalist iktisat düzeni için böyle bir müşkülâtın olmadığı neticesine varıyor. Filhakika, istihsal mallarına âmmenin tesahup etmesinin bir neticesi olarak istihsal mallarının fiilen mübadele edildiği piyasa yoktur; dolayısıyla, fiyatın piyasada mübadele hadlerini ifade ettiği mânada istihsal malları fiyatı mevcut değildir. Profesör Mises'in istihsal malları sahasında elde edilebilir «alternatifler indeksi» nin mevcut olmadığı yolundaki iddiası fiyatların dar mânada anlaşılmasından ileri gelmiştir. İstihsal mallarının tahsisinde ancak geniş mânada alındığı takdirde fiyatların zaruri olduğuna işaret eden Lange, bir malın diğer bir mala dönüşümünün teknik

imkânlarını esas alan fiyatların sosyalist ekonomide de mevcut olduğunu ileri sürmüştür. (10).

Diğer taraftan, Profesör Mises'in kaynakların rasyonel bir şekilde tahsisi için özel mülkiyetin kaçınılmaz olduğu yolundaki iddiasını reddeden Lange, farklı alternatifler arasında ki seçim prensiplerinin yalnız özel müesseselerin müesses olduğu hallere tatbik edilebileceği, yani istihsal vasıtalarının özel mülkiyete mevzu teşkil ettiği cemiyette mevcut olduğu neticesini tevlit ettiğini bunun ise kabul edilemeyeceğini ileri sürmektedir (11). Profesör Hayek ve Profesör Robbins'in sosyalist ekonomide kaynakların rasyonel bir şekilde tahsisinin teorik olarak mümkün olduğunu ve fakat meselenin memnuniyet verici pratik bir hal tarzının mümkün olup olmadığı üzerinde şüphe ettikleri ve meselenin esas itibariyle çözülebilir olduğunu kabul etmekle beraber bunun kapitalist ekonomideki gibi basit bir hatâ ve deneme metodu (trial and error) ile çözülebileceğinde tereddüt ettiklerini ve bu suretle Profesör Mises'in bu meseledeki tutumunun esas noktasını terkederek meseleyi yeniden tetkik ettiklerini ve bunu ileri bir adım olduğuna işaret eden Lange bu method'un sosyalist (liberal veya merkezîyetçi) sistemde de cari olduğunu belirtmiştir.

Totaliter sosyalistler iktisadi plânlamanın gerek gayeleri gerekse de kullanması gerekli vasıtalar bakımından liberal sosyalistlerden ve plânlama taraftarı liberal iktisatçılardan ayrılmaktadır. Bunlara göre «cemiyetin tamamının faaliyetlerini birleştiren ve ekonominin tamamını ihata eden ve muhtelif dallarının gelişmesinde zarurî olan nisbetlerin muhafazasını istihdaf eden merkezî bir plân olmaksızın kitle halinde istihsal tekniğine dayanan sosyal istihsalın gelişmesi mümkün değildir», (12). Esas gaye, sınıfsız bir cemiyet yaratmak için işgücünün verimliliğini artırarak şimdiye kadar kapitalist memleketlerde gerçekleştirilmiş bulunan kalkınma hızından daha süratli bir kalkınmayı tahakkuk ettirmektir. Bunun için de, bir taraftan sosyal ve politik bünyeyi değiştirirken diğer taraftan da en büyük sermaye terakümünü tahakkuk ettirmek gerekir. Bu şartların tahakkuku ise aynı zamanda ferdî hürriyetleri azamî seviyede tutmakla elde edilemeyeceğine göre hattâ bir bakıma ilk devrelerde hürriyetlerin kısılması ilerde hayat seviyelerinin daha geniş ölçüde yükseltilmesini sağlayacağından değişik nisbetlerde cebri tedbirlerin alınması faydalı

(10) Oscar Lange, Fred M. Taylor, On the economic Theory of socialism, Minnesota fourth edition, 1956, sayfa 61.

(11) Lange, adı geçen eser, s. 62.

(12) D. G. Zhimerin, Economy of the Soviet Union, Past and Present, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1958, s. 12.

olacaktır. Plâncılıkta en ileri gitmiş memleket olan Rusyada, iktisadî sistemin en bariz vasfı millî ekonominin evvelden hazırlanmış bir plâna göre yürütülmüş olmasıdır. Bu plân millî ekonomiyi teşkil eden vilâyetler, cumhuriyetler, ülkeler, bölgeler ve sektörler itibariyle yapılan plânlara üzerine dayanır. Bu suretle mahalli şartların merkezî plâna aksetmesi imkân dahiline girmektedir. Aşırı merkezî plânlama, en küçük teferruatına kadar plânların merkez tarafından yapılması temayülünü göstermekte bu da geniş ölçüde hataların ortaya çıkmasına sebep olmakta; mahalli teşkilâtların hareket serbestisini yok etmekte ve kaynakların rasyonel bir şekilde kullanılmasına mani olmaktadır. Şu halde uygun bir plânlamanın en elverişli şartı, ekonominin merkezi plânlama ile yönetilmesi prensiplerini mahalli teşekküllere lüzumlu hareket ve teşebbüs serbestisini sağlayan tatbikatla konbine etmektir. (13) Zaten fiiliyatta tamamiyle merkezi olmakla beraber fertlerin serbest kararlarını tamamiyle ortadan kaldırmaya imkân bulunamamıştır. Sosyalizm için hakiki tehlike kaynakların rasyonel tevziinin imkânsızlığı değil iktisadî hayatın kırtasiyecilik içinde boğulmasıdır. (14).

Şüphesiz muhtelif teşekküller tarafından ferdî olarak hazırlanmış plânları yan yana getirip birleştirmek suretiyle tek bir merkezi plân yapmak mümkün değildir. Böyle bir usul, memleketin iktisadî bölgelerinin ve muhtelif faaliyet kollarının kalkınmasında zaruri olan koordinasyona imkân vermez. Bir çok meseleler ancak memleket ölçüsünde ele alındığı zaman halledilebilir. Bunların başında, istihsalin artma nisbeti ve muhtelif faaliyet kolları arasında ahengin sağlanması, milli ekonomi içinde iş gücünün dağılışı, istihsal kaynaklarının coğrafi dağılışı, millî gelirin kullanılması ve dağılışı, büyük inşaat projelerinin yeri ve büyüklüğünün tesbiti olduğu gibi; millî ekonomi içinde komün işlerinin dağılışı ve kullanılması, ilmi araştırmaların geliştirilmesi, dış memleketlerle ticaretin genişletilmesi, memleket müdafaasının kuvvetlendirilmesi ve fiyatların düşürülmesi için istihsal vasıtalarının dağıtımını da yer alır. (15).

Netice olarak diyebilirizki, bugün en aşırı liberaller dahi, farklı ölçülerle de olsa, devletin müdahalelerinin kaçınılmazlığına inanmışlardır. Halk kitlelerinin hayat seviyelerini yükseltmeğe matuf tatbik edilmesi lâzım gelen iktisadi politika hakkında liberallerle müdahaleciler arasındaki münakaşalar gün geçtikçe ferdî hürriyetler sahasına kaymaktadır. Devletin esas gayesinin ferdî teşebbüsleri teşvik etmek olduğunu kabul

(13) D. G. Zhimerin, adı geçen eser, s. 15.

(14) Lange, adı geçen sere, s. 109.

(15) Ch. Touretski, Regional Planning of the national economy in the U.S.S.R. International Social Sciences Journal, Vol. 11, No. 3, 1959. s. 383.

edenler dahi, piyasadaki mal ve hizmet taleplerini özel teşebbüsün karşılayamadığı sahalarda ve zamanlarda devletin bu sahalarda faaliyette bulunmasını ve özel teşebbüsün en iyi bir şekilde faaliyette bulunması için gerekli tedbirleri almasını normal karşılamaktadırlar. Bazı iktisatçılar bu değişikliği Klâsik Okul ile Keynes Okulu arasındaki devrede devletin iktisadî ve sosyal hayata vaki müdahalelerindeki artışlar hükûmetle iş âlemi arasındaki münasebetlere müteallik fikirlerde vukua gelen değişmelerden ziyade hükûmetin ve iş âleminin halletmesi gereken meselelerin mahiyetlerinde vukua gelen değişmelerde görmektedirler. (16).

Diğer taraftan Doğu ile Batı Bloku arasında, plânlama seviyeleri bakımından ve âmme sektörünün işgal ettiği yer bakımından büyük farklar olmakla beraber iki hâdise önemini kaybetmiştir. Evvelâ, âmme işletmeleri ile özel işletmeler arasındaki farklar gittikçe azalmaktadır; saniyen ekonomik faaliyetlerin tamamının plânlanmasının imkânsızlığıdır. Kaynakların rasyonel bir şekilde kullanılması, merkezi plânlar yanında mahallî plânlamaya olan ihtiyacı artırmış, merkezî plânların ademi merkezîyet esasına göre hazırlanmış plânlar üzerine istinat ettirilmesi Rusyada dahi gittikçe önem kazanmaktadır. İstihlâk teferruatlı bir şekilde plânlanamadığı gibi bazı küçük ölçüdeki istihlâk malları karaborsasına hükûmet göz yummaktadır. Hiçbir plânlama piyasadan sarfınazar etmediği gibi, bir ekonomik sistem de değildir. Cemiyetin gelişmesinde en yüksek sosyal faydayı temine yarayacak bir politikanın gerçekleştirilmesi için gerekli vasıtaların el altında bulundurulmasını ve bu vasıtaların tesbit edilen hedeflere tahsisini ifade eder. Bu bakımdan muhtelif memleketlerde tatbik edilen plânlar arasında bir derece farkı vardır. Son zamanlarda devlet müdahalelerinin genel bir iktisadî plânlama çerçevesi içinde yapılması ve plânlamanın 'refah devleti' nin elinde bir vasıta olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Eğer bu gün devletin vatandaşların refaha ulaştırılmasında mes'uliyeti kabul ediliyorsa, bu mes'uliyetin bütünü ile ele alınması ve bunun da bir genel plânlama içinde tahakkuk ettirilmesi bir zaruret halini almıştır. Bu bakımdan, plânlamanın zaruri olarak sosyalizme götüreceği ve neticede diktatörlüğe müncer olacağı yolundaki iddialar tahakkuk etmemiş bizzat tarihi hâdiseler tarafından nakzedilmiştir.

Plânlama hakkında muhtelif görüşleri bu suretle özetledikten sonra şimdi de İktisaden geri kalmış memleketlerde plânlamanın oynamak durumunda olduğu role işaret edelim.

(16) Edwards Mason, Economic Planning in Underdeveloped areas, N.Y. City, 1958, s. 2

III

İKTİSADEN GERİ KALMIŞ MEMLEKETLERDE PLÂNLAMA

Zamanımızda plânlamanın muhtelif şekiller almakta olduğuna; sırf iktisadî motiflerle plânlamaya giden memleketler yanında, iktisadî ve sosyal bünyeyi radikal bir şekilde değiştirmeyi hedef tutan ve esas itibarıyla devlet işletmeciliğine dayanan memleketler bulunduğu ve hemen hemen her memlekette plânlama zaruretinin gittikçe anlaşılakta olduğuna; iktisaden geri kalmış memleketlerin iktisadi kalkınmasının, memleketin ekonomik ve sosyal düzeninin daha üstün bir seviyeye (fert başına millî gelir artışı, aktif nüfusun sanayideki nisbetinin gittikçe artması vs.) ulaşması neticesini tevhit eden bünyevi değişiklikleri gerektirmekte olduğuna ve bu gelişmenin temininde iyi oturmuş kuvvetli ve merkezi bir idarenin zaruri olduğuna yukarıda işaret etmiştik.

Bu zaruret iktisaden geri kalmış memleketlerde plânlama yapılırken yalnız iktisadî değil aynı zamanda sosyal ve politik veçhelerinde gözönünde bulundurulması lâzım geldiği hakikatini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sosyal ve politik müesseseleri de içine almayan iktisadi plânlamanın muvaffakiyete ulaşmasının çok güç olacaktır. Şimdiye kadar kapitalist sistem lehinde bulunanlar piyasa mekanizmasının fiiliyatta ne şekilde işlediği ve müteşebbislerin nasıl hareket ettikleri üzerinde değil ve fakat teorik piyasa mekanizması ve müteşebbis tipi üzerinde düşünerek millî kaynakların en iyi bir şekilde bu sistem içinde geliştirilebileceğini; dolayısıyla, millî refahın gerçekleştirme yolunun kapitalist iktisat düzeni olduğunu ileri sürmüşlerdir. İktisaden ileri gitmiş memleketlerde kapitalist iktisat sisteminin işleyişini düzenleyen ve kaynakların en rasyonel sahalara tahsisini sağladığı iddia olunan rekabet serbestisi, kitle halinde istihsal yapan ve kapitalist sistemin en bariz özelliğini teşkil eden monopol ve oligopollerin teşekkülü ile fiilen yok edilmiş bulunmaktadır. Bazı iktisatçılar, özellikle J. Schumpeter, dinamik bir kapitalist sistemin gerektirdiği muhataraları göze almak için bazı monopollerin zaruri olduğunu, zira yeni yatırımların gerçekleştirilmesinin, geniş ölçüde araştırma ve deneme masraflarının karşılanması ancak yüksek kâr temin eden büyük monopollerin mevcudiyeti ile mümkün olacağını; aksi halde, modern sanayi gerektirdiği büyük ölçüde yatırımların dinamik bir ekonomide kârlardaki en geniş dalgalanmalar dolayısıyla gerçekleşmeyeceğini iddia etmişlerdir.

İleri ekonomilerin aksine olarak bugünün geri kalmış memleketleri statik bir ekonomik bünyeye sahip oldukları gibi her türlü teknik terakkiye engel olan ve mevcut durumu istismar eden monopollerini (ileri ekono-

milerdeki monopollerden farklı) de bünyelerinde taşımaktadırlar. Bu durum karşısında geniş ölçüde devlet müdahalelerine yer veren memlekete şamil bir plânlamaya gitmeden bu memleketlerin serbest piyasa sistemi ile kalkınabileceklerini farzetmek oldukça güç olsa gerektir.

A. *Plânlamanın politik ve sosyal düzeni :*

Bu gün iktisaden ileri gitmiş memleketlerin tarihi gelişmelerini tetkik ettiğimizde görürüz ki, iktisadî gelişmenin başlangıcında mezkûr memleketlerde otoriter kuvvetli rejimler kurulmuştur. Feodalitenin yıkılması ile kurulan modern devletler iktisadî gelişmenin siyasî şartlarını hazırlamışlardır. Politik düzenin değişmesini temin eden olaylar aynı zamanda cemiyetin sosyal yapısında da tesirlerini göstermiş; halkın düşünce tarzlarında, ahlâk telâkkilerinde ve hareket tarzlarında önemli değişiklikler husule getirmiştir. Ve ancak bu büyük ölçüdeki siyasî ve içtimai değişikliklerden sonradırki, sanayiî gelişmesine şahit olmaktadır. Büyük kısmı itibariyle müstemleke idarelerinden yeni kurtulan bugünün geri kalmış memleketleri sıhhatli bir devlet mekanizmasından mahrum olduğu gibi cemiyette hâkim olan sosyal değerler ve alışılmış bulunan istihsal metodları da modern istihsal tekniğinin tatbikine büyük ölçüde engel teşkil ederler. Şu halde bu ülkeleri geçmişin alışkanlıklarından kurtarmak; asırlık atâleti yok ederek mevcut potansiyel istihsal kaynaklarını harekete geçirmek, her şeyden önce politik ve sosyal düzenin modern istihsal tekniğinin gereklerine uygun ve tatbikini kolaylaştıracak bir şekilde yeniden kurulmasını icabettirmektedir. Bu hususların tahakkuku geniş ölçüde radikal ıslahat hareketlerini gerektirir ki, bu da, ekseriya ihtilâller neticesinde veya kurtuluş hareketlerine önderlik etmiş liderlerin başkanlığında kurulmuş kuvvetli idarelerin yapacağı işlerdir. Müstemleke idareleri altına düşmemiş diğer geri kalmış memleketler de geleneksel bir içtimai düzen ile kifayetsiz bir idareye sahip bulunmaktadır. Geçmişteki ıslâhat hareketleri ise geniş ölçüde mukavemetle karşılaştıklarından ya tamamiyle muvaffakiyetsizliğe uğramış yahutta tesirleri pek cüz'î olmuştur.

Yukarda işaret ettiğimiz gibi zamanımızda tatbik edilmekte olan plânların başlıca iki gayesi vardır; 1 — ekonomik; 2 — sosyal ve politik.

Ekonomik gaye bütün plânların müşterek vasfını teşkil eder. Yani gaye yekûn millî geliri artırmaktır. Sosyal ve politik gaye ise her memleketin sahip olduğu ideolojiye göre değişir ve geniş ölçüde değer hükümleri taşır. Bu bakımdan politik gayelerde ve ideolojilerde devamlı farklılıklar olacağından her millet, memleketin sosyal ve politik yapısında ve bu yapı üzerine müesses kültür ve medeniyetini sahip olduğu ideolojile-

re göre değiştirmeye hedef tutabilir. Nitekim, Demir Perde gerisi memleketlerde, bu son faktör ekonomik plânların temelini teşkil etmektedir. Gaye memleketin mümkün olan en süratli bir şekilde sanayileşmesini temin etmektir (17). Halbuki demokratik memleketlerde plânlamanın sosyal ve politik hedefleri, demokratik prensiplere mümkün olduğu kadar geniş yer vermediği ve ferdî teşebbüsü teşvik etmediği ön plâna almıştır. Görülüyorki, bazı kıymet hükümleri ve ideolojik mülâhazalar ekonomik mülâhazalara nazaran ön safta yer almaktadır. Şu hale göre karşımıza, sür'atli iktisadî kalkınmayı temin maksadıyla ve bir takım ideolojik mülâhazalarla cemiyetin sosyal düzenini değiştirmeye hedef tutan otokratik idarelerle evvelâ ferdî hürriyetleri garanti altına almayı istihdaf eden demokratik idareler gibi, iki zıt idare çıkmaktadır. Son zamanlarda, iktisaden geri kalmış memleketlerin bu iki kutuptan birine kaymaktan ziyade bir taraftan ferdî hürriyetleri korumağı diğer taraftan da sür'atli bir iktisadî kalkınmayı hedef tutan demokratik bir düzen içinde iktisadî kalkınmayı gerçekleştirmek için çalıştıklarına şahit olmaktayız. Bu arada, bazı müellifler her iki gayenin aynı zamanda tahakkukunun güçlüğüne işaretle, iktisadî kalkınma zaruretlerinin ön plâna alınmasını, bunun için de geri kalmış memleketlerin içinde buldukları bu günkü iktisadî, politik ve sosyal şartlar bakımından «güdümlü demokrasi» veya «hakiki demokrasi» ye ihtiyacı olduğunu; şekli demokrasinin meseleyi halletmeyeceğini (18) ileri sürmektedirler.

Şimdi meseleyi biraz daha yakından tetkik edelim.

a — *İktisadî Plânlama ve Demokratik Düzen :*

Bugün bilhassa hürriyetlerine yeni kavuşan geri kalmış memleketler, batı modeline sadık kalarak demokratik rejimi gerçekleştirmeye gayret sarfetmektedirler. Ekseri hallerde geleneksel bir zıraî bünyenin hâkim olduğu; idarî mekanizmanın kifayetsizliği ve okuma yazma nisbetinin son derece düşük bulunduğu bu ülkelere modern cemiyetlere has bir idare tarzı olan modern demokrasinin kurulmak istenmesi önemli siyasi krizlere sebep olmaktadır. İyi niyetlerle ve büyük ümitlerle kurulan bu idarelerin başarısızlığa uğraması, bu rejimin yerleşmesi için şekli tedbirlerin yetersiz olduğunu ve cemiyetin bünyesinde esaslı değişikliklere ihtiyaç olduğu hakikatini ortaya koymaktadır. Filhakika modern demokrasi, halk oyu ve müesseseler rejimidir. Ve sınaî inkılâbı müteakip vukua gelen büyük ölçüdeki sanayileşme ve şehirleşme hareketlerinin ortaya

(17) Lange, Econometric Society, September 6 - 8, 1947, Washington D-C s. 167.

(18) Myrdal, adı geçen eser, s. 91.

çıkardığı zaruretlerin bir neticesi olarak vücut bulmuştur. Sanayi inkılâbı ile birlikte kurulan millî devletler pek az kimsenin oy hakkına sahip olduğu parlamenter bir sisteme dayanıyor idiyseler de, modern mânada demokratik değildiler. Fakat sonraları, sanayiî inkişafı ile birlikte, yeni istihsal tekniğinin işçi ve patronu karşı karşıya getirmesi kuvvetli sendikaların vücut bulmasına sebep olmuş; sosyal adaletin tesisinin kaçınılmaz bir hal alması da halkın gittikçe artan bir şekilde devlet işlerine ilgisini artırmış neticede siyasi ve sosyal eşitliğin tesisi yolundaki mücadeleler demokratik rejimi ortaya çıkarmıştır.

Maksadımız demokrasinin münakaşasına girmek değildir. Yalnız geri kalmış memleketlerin kalkınmasında demokratik sistemin ortaya çıkarılması muhtemel meselelere temas etmekte fayda görmekteyiz.

Zamanımızın geri kalmış memleketlerinde ekseri hallerde 'genel oy' prensibi kabul edilmekle siyasî iktidarların halka istinad ettirilmesi hedefi güdülmektedir. Üstelik, zamanımızın ileri memleketlerinde uzun bir gelişmenin bir neticesi olarak ortaya çıkan ve bugünün demokratik refah devletinin temelini teşkil eden tam çalışma, sosyal güvenlik ve çeşitli siyasî haklar genç devletlerin kısa zamanda gerçekleştirmeyi arzuladıkları hedeflerdir. Halbuki, Prof. Myrdal'ın da işaret ettiği gibi fertlere, muayyen bir seviyenin üstünde hayat seviyesi temin etmeden ve hayatta herkese eşit şans tanıyan bir düzen kurmadan genel oya dayanan demokratik idarelerin kurulduğu tarihte görülmemiştir (19). Diğer taraftan geniş halk kitleleri kendi menfaatlerini ve siyasî kuvvetlerini idrak ettikleri ölçüde siyasî tazyiklerini arttırmaktadırlar. Bu da, ihtiyaçlar ve hedeflerle imkânlar arasındaki mesafeyi gittikçe açmakta ve çok mahdut olan kaynakların politik maksatlarla israfına sebep olmaktadır.

Demokrasi fazla rey almağı hedef tutan politik mücadeleler neticesinde ortaya çıkan hükûmetler veya hükûmetleri teşkil edecek mutavassıt teşekküllerin kurulmasını temin eden bir siyasî rejim olduğuna göre idare edenlerin esas gayesi kolaylıkla ana memleket meselerinden fazla oy temin etmeğe doğru kaymaktadır. Bu bakımdan diğer her hangi bir politik sistemden daha fazla ferdî hürriyetleri garanti edeceği söylenebilir. Olsa olsa çoğunluk üzerinde müessir olan kuvvetlerin temayülleri- ne uymayan bir iktidarın sulhcu bir yolla değiştirilmesini sağlar. Prof. Hayek'in de belirttiği gibi ekseriya otokratik bir idare altında bazı çeşit demokrasinininkinden daha fazla kültürel ve manevî hürriyet vardır. Hiç olmazsa, doktriner ve homojen bir ekseriyete dayanan bir demokratik hükûmet en kötü diktatörlükler kadar baskı yapabilir (20).

(19) Myrdal, adı geçen eser, s. 91.

(20) Hayek, adı geçen eser, s. 70.

İleri sanayi memleketlerinin aksine olarak geri kalmış memleketlerin iktisadî kalkınmalarının başında plânlamaya gittiklerine ve hiç olmazsa gitmek zorunda kaldıklarına ve bu plânların merkezî ve memlekete şamil olması lâzım geldiğine daha evvel temas etmiş bulunuyoruz. R. G. Tugwell Puerto Rico daki tecrübelerine dayanarak, yegâne gayesi âmme menfaatını ortaya çıkarmak ve icaplarını yerine getirmek olan bir plânlama teşkilâtının halk hâkimiyetine dayanan demokratik bir idare için son derece zaruri olduğunu aksi taktirde sahanın birbiriyle ihtilâf halinde bulunan özel veya mahallî menfaatlara terkedileceğini bunun da âmme zararına olacağını belirtmiştir (21). Şüphesiz Puerto Rico iktisadî gelişmesi bakımından birçok geri kalmış memleketlere nazaran özel bir durumu haizdir. İdarenin tarafsız hareket etmesi lâzım geldiği faraziyesini ihtiva eden bu görüş çeşitli iktisadî ve siyasî menfaatların çarpıştığı bu günün geri kalmış memleketleri bakımından oldukça münakaşalı olmak lâzım gelir.

Evvelâ bu memleketlerin büyük çoğunluğu kapitalizm öncesi bir devrede bulunmaktadırlar. Demokratik bir düzen içinde bu ülkelerin kapitalist bir iktisat sistemine kavuşturulmaları oldukça uzun zamana vabestedir. Kaldıkları ileri Batı Memleketlerinin gelişmesinde büyük rol oynadığına asla şüphe olmayan kapitalizmin bu günün geri kalmış memleketlerinin kalkınmasında aynı rolü oynayacağını iddia etmek oldukça hatâlıdır. Çeşitli tarihi, iktisadî ve sosyal hâdiselerin meydana getirdiği bu düzenin oluşunu tahrik eden kuvvetler bu memleketlerde mevcut olmadığı gibi ekseri hallerde kapitalizmin gelişmesini engelleyen feodal nizam hâlâ hüküm sürmektedir. Ayrıca, sermayenin yetersizliği ve teşebbüs zihniyetinin gelişmemiş olması ekonomiyi harekete geçirecek modern istihsal metodlarının tatbikata intikalini önlemektedir. Bütün bu hususlar bazan cebri tedbirleri de ihtiva eden devlet müdahalelerini gerektirmektedir. Devlet müdahalelerinin memlekete şamil merkezi bir plân içinde yer alması kalkınmanın tahakkuku için büyük bir önem taşır.

Plânların gerek hazırlanmasında gerekse de tatbikatında büyük güçlüklerle karşılaşılacağı muhakkaktır. Bu güçlükler geri kalmış memleketlerin demokratik idarelere sahip olması halinde bir kat daha artar. İdarenin ıslâhı, plânların hazırlanmasında gerekli olan teknik elemanlar geniş ölçüde dışardan temin edilerek modern istatistik ve plânlama tekniklerini tatbiki imkân dahiline sokulabilir; asıl güçlük politik tazyiklerden gelmektedir. Demokrasi, bir bakıma muhtelif menfaat gruplarının temsili esasına dayandığına göre, yapılacak plânlara gerek mahalli menfaat-

(21) Rexford G. Tugwell, The place of plânnig in society. Puerto Rico Planning Boaed, Technical Paper 7, San Juan, 1954, s. 38.

lar ve gerekse de özel menfaatlar bakımından müessir olmak ve plânların temsil ettikleri menfaat gruplarının arzularına göre hazırlanmasını sağlamak veya menfaatlarına uygun düşmeyenlerin tatbikinin durdurulması için siyasî gruplar idare, icra ve teşri organ üzerinde türlü tazyiklerde bulunurlar. Neticede, ya plânlar büyük değişikliklere uğrayacak, yahutta tamamiyle tatbikattan kaldırılacaktır. Her iki halde de plânlama gayesinden uzaklaşmış olacaktır.

Demek oluyor ki, vatandaşlara siyasî, ekonomik ve sosyal sahada eşitlik sağlayan ve vatandaş hak ve hürriyetlerini teminat altına alan hakiki demokratik bir idareye geçiş uzun zamana mütevakıf ve oldukça zordur. Şekli mânada demokrasinin kurulduğunu kabul etsek dahi bu, küçük bir zümrenin (her türlü hürriyetlerden istifade imkânına sahip) lehine ve geniş ölçüde iktisadî kalkınma pahasına olacaktır.

Memleketimizin bir asra yaklaşan demokrasi mücadelesi, iktisadî, sosyal ve fikri sahada geriliğin muhafaza edilmesi sebebiyle beklenen neticeyi vermemiştir. İktisadî kalkınma ve rejim mevzuunda karşılaşmakta olduğumuz meseleler mahiyet itibariyle diğer iktisaden geri kalmış memleketlere nazaran büyük farklılıklar göstermemekte olsa olsa derece farkı bulunmaktadır.

Netice itibariyle geri kalmış memleketler eğer ilerde hürriyetlerine tamamen veda etmek istemiyorlarsa memlekete şamil merkezi plânlar tatbik etmek suretiyle sanayileşmek zorundadırlar. Ve Plânların gerek hazırlanmasında gerekse de tatbikinde millî menfaatlerin ön plâna alınması için mevcut engelleri bertaraf edecek tedbirleri almak zorundadırlar. Aksi halde devamlı olarak siyasi sarsıntılara maruz kalacaklar ve politik mücadeleler içinde memleket kaynakları israf edilmiş olacaktır.

b — Sosyal Düzen :

İktisaden geri kalmış memleketlerin iktisadî kalkınması, memleketin iktisadî ve sosyal düzeninin daha üstün bir seviyeye (fert başına millî gelirin artışı, sanayideki aktif nüfusun genel aktif nüfusa nisbetinin artması vs.) ulaşması neticesini doğuran bünyevi değişiklikleri gerektirir. Bu gelişmede merkezî, müessir bir idarî mekanizmanın mevcudiyetinin esas şart olduğuna yukarıda temas ettik. Ancak böyle bir idarî mekanizma cemiyetin bünyesinde arzu edilen değişiklikleri yapabilir ve gelişmeye mani faktörleri bertaraf edebilir.

Ekseri geri kalmış memleketlerde esas olarak iki sınıf vardır. Devlet hizmetinde bulunan ailelerle büyük toprak sahiplerinin teşkil ettikleri az sayıda fakat zengin bir sınıf ve sefalet içinde bulunan ve okuma yazma bilmeyen büyük kitle. Orta sınıfın teşekkül etmemiş olması bu iki sınıf

arasında irtibatın teessüsüne imkân vermemiş dolayısıyla cemiyet birbirinden ikiye kopmuş bir manzara arz etmektedir (22). Bilindiği üzere bu küçük zengin sınıf çeşitli imtiyazlara da sahip bulunduğu için mevcut düzenin muhafazasına gayret sarfetmektedir. Diğer taraftan geniş halk kitlelerinin yerleşmiş ve iktisadî kalkınmaya mâni bir takım alışkanlıklardan kurtarılması üzerinde önemle durması lâzım gelen bir husustur. Ayrıca, iktisadî kalkınmayı gerçekleştirecek yeni idareciler ve müteşebbislerin dahil olacağı orta sınıfın yaratılmasına çalışılması gerekmektedir.

B. Plânlamanın İktisadî Ortamı :

İktisaden geri kalmış memleketlerin kalkınmasında geniş ölçüde devlet müdahalelerinin zaruri olduğuna ve bu müdahalelerin şumullü ve merkezi bir plân dahilinde yapılması lâzım geldiği hususuna işaret etmiştik.

Kapitalist sistem iktisaden ileri gitmiş memleketlerde dahi yetersizlikler gösterdiğinden değişen şartlara uymak için devletin aktif bir şekilde müdahalesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Kaldı ki, bir cemiyette kapitalizmin gelişebilmesi için zaruri bir takım şartlar vardır. Bunların başında, iyi işleyen geniş piyasaların mevcudiyeti gelir. Halbuki geri kalmış memleketlerde iç piyasalar dahi bir bütün teşkil etmekten ziyade birbiri ile teması az küçük piyasacıklardan teşekkül eder. Geri istihsal tekniğine dayanan küçük ziraî aile işletmelerinin hâkim olması, istihsalin geniş ölçüde ailenin istihlâkine tahsis edilmesi işletmelerin piyasaya olan bağlarının gelişmesine engel olmaktadır. Bu bakımdan piyasa, kaynakların tahsisinde fazla müessir olmamaktadır. Piyasaların gelişmesi daha ziyade arzın gayri elâstik olmasından muzdariptir. Talep bakımından da durumun elverişli olduğu, söylenemez. Ekseri hallerde küçük bir mahalli (ziraî sektörle sıkı teması olan) tüccar grubu piyasaya hâkim olup mahalli piyasalar arasındaki seyyaliyetin mevcut olmaması sebebiyle fiyatlar üzerinde müessir olmakta ve piyasaya hâkim bulunmaktadır. Buna ilâve olarak memleketin tabii ve insan gücü kaynakları bilinmediği gibi piyasa şartları tetkik edilmiş değildir. Diğer taraftan memleket kaynaklarını harekete geçirecek ve en verimli sahalarda kullanılmasını sağlayacak teşebbüsler mevcut değildir. Geri kalmış memleketlerde kaynakların harekete geçirilmesi ve âtil olmaktan kurtarılması kalkınmanın ilk safhalarında büyük önemi haiz olduğundan bu fonksiyonu yapacak ve memleket ölçüsünde kaynakların en müsmir sahalarda kullanılmasını sağlayacak teşebbüslerin doğmasını beklemek; memleket kaynaklarının ısrafına müncer olacaktır.

(22) A. Marchal, le mécanisme de la croissance économique, 11 Mart 1961 tarihinde S. B. Fakültesinde verdiği konferans.

Her şeyden önce, kuvvetli sermayeye dayanan yeni bir teşebbüs ruhunun yaratılması zarureti vardır. Cüz'i sermayelere dayanan küçük müteşebbisler mahalli piyasalar dışında faaliyet göstermek durumunda bulunmadıkları gibi memleket ihtiyaçlarını tâyin ve tesbitten acizdirler.

Şu halde geri kalmış memleketlerin büyük bir kısmında modern mâna da piyasalar teşekkül etmediği gibi modern teşebbüsler de mevcut değildir. Bunun için ilk olarak bir taraftan millî piyasaların teşekkülü ve cihazlandırılması için gayretler sarfederken diğer taraftan da mevcut ihtiyaçları karşılayacak ve yeni piyasalar yaratacak teşebbüsler kurmak zarureti vardır. Bu şartların tahakkuku her şeyden evvel geniş devlet müdahalelerini gerektirdiği gibi, memleket ekonomisinin bir bütün olarak ele alınarak plânlanmasına bağlıdır.

Zamanımızda hiçbir plânlama piyasayı ihmal etmemektedir. Yalnız piyasanın iktisadî kalkınmanın gereklerine uydurulması için devlet iki şekilde müdahalede bulunmaktadır. İyi işleyen bir kontrol mekanizması veya devlet işletmeciliğinin sahasının genişletilmesi veyahut ta her ikisi aynı zamanda. Özel teşebbüsü daha müessir hale getirmek için üzerinde durulan husus dağınk politikalardan ziyade pozitif âmme müdahalesidir. Bu maksatlardır ki geri kalmış memleketler plânlı kalkınmaya yönelmişlerdir (23). Tatbik edilen Plânlar bilhassa kaynakların arzının geliştirilmesinin vasıta ve yolları, kaynaklarının tahsisi ve âmme sektörü ile özel sektör işletmeciliğini kavrarlar.

Müdahalecilik devlet işletmeciliğinin sahasının genişletilmesi şeklinde ortaya çıktığı hallerde, önemli meseleler zuhur etmektedir. Evvelâ zamanımızın geri kalmış memleketleri kapitalizmin gelişme çağında faydalandığı düşük ücret politikasından mahrum bulunmaktadırlar. Bu gün sosyal politika tedbirleri geri kalmış memleketlerde dahi gittikçe yaygın bir hal almakta dolayısıyla işgücünün maliyetini artırmaktadır. Bilhassa, memleketimizde olduğu gibi devlet işletmeciliğinin yaygın bulunduğu ve halk oyuna dayanan siyasî bir rejimin kurulmak istendiği bir memlekette, işçilerin siyasî yollarla icra ettikleri tazyikler neticesinde iktisat dışı mülâhazalarla devlet sektöründe çalışan işçiler diğer kitlelere nazaran imtiyazlı bir durum kazanmaktadır. Son yıllarda Türkiyede Devlet sektöründeki ücret yükselişleri diğer sektörlerden fazla olduğu gibi bu sektörler üzerinde tesirlerini göstermekten de geri kalmamıştır. Devlet sektöründe işçilere sağlanan nakdi ve ayni menfaatlar özel sektörden oldukça yüksek bulunmaktadır. İşçi verimliliği ile ücretler mukayese edildiğinde ücretlerin hayli yüksek olduğu görülür. Devlet işletmeciliğinde

(23) Mason, adı geçen eser, s. 43.

ortaya çıkan diğer bir mesele de kurulacak tesislerin kısa vadelerde kâr getirmelerinden ziyade uzun vadelerde memleket ekonomisine sağlayacağı faydaların ön plânda tutulmasıdır. Kurulacak işletmelerin yalnız iktisadî veçheleri ile yetinmeyerek kuruldukları muhitin sosyal ve kültürel bünyesi üzerinde müessir olacak bir rol oynamaları memleketin iktisadî kalkınmasının sosyal ortamını hazırlaması bakımından önemli telâkki edilmektedir. Nitekim 1933 yılından itibaren tatbika konulan beş yıllık iktisadî plânlarla kurulân fabrikaların memleket sathına yayılmasında iktisadî, politik ve askerî mülâhazalar yanında sosyal ve kültürel mülâhazaların da geniş ölçüde yer aldığını görmekteyiz.

Geri kalmış memleketlerin bariz vasıflarından biri de disiplinli çalışmanın ve iş ahlâkının bu memleketlerde yeteri kadar gelişmemiş olmasıdır. Ferdîyetçiliğin hâkim olması da cılız sermayelerin bir araya gelecek kuvvetli şirketler halinde teşkilâtlanmalarını güçleştirmekte; bu sahada, vücut bulan bazı teşebbüslerin idarecilerinin kötü niyetleri muvaffakiyetsizliğe sebep olduğu gibi itimadın sarsılması neticesinde yeni teşebbüslerin doğmasını engellemiştir. Bu bakımdan, geri kalmış memleketlerde görülen sermaye şirketlerinin ekserisi aile şirketleridir. Ekseri hallerde bu oluştta vergi mevzuatının da büyük rolü olmaktadır. Bu bakımdan özel teşebbüsün geliştirilmesi ve özel tasarrufun sanayi'e kayması arzu ediliyorsa devletin yetiştirici rolü oynaması gerekmektedir. Bunun için önce karma teşebbüslerin kurulması gerekir. Sıkı bir kontrolün sağlanması ile tasarruf sahiplerinin itimadının kazanılması ve tasarrufun sanayie kayması temin edilmiş olacak ve sermayenin millî ekonomi bakımından faydalı sahalara kayması ile sermaye israfı önlenmiş olacaktır.

Bu arada, memleketimizde, bilhassa 1950 yılından itibaren özel teşebbüsün teşviki yolunda sarfedilen gayretlerin beklenen neticeyi vermediğine işaret etmek yerinde olacaktır. Büyük kazanç sağlayan sanayi tesislerinde dahi müteşebbisler tesislerin modernleştirilmesine ve geliştirilmesine gidecekleri yerde elde ettikleri kârları lüks harcamalara ve spekülâtif işlere sarfettikleri görülmüştür. Bilhassa 1954 den sonra para kıymetinde görülen devamlı düşüş ve ithalât imkânlarının daralması döviz tahsislerini son derece kârlı hale getirmişti. Geniş ölçüde döviz tahsislerinden ve krediden istifade edilerek kurulan bir takım teşebbüsler gerek organizasyon bozukluğu gerekse kuruluş yerlerindeki hatâlardan dolayı 4 Ağustos 1958 den itibaren ithalât imkânlarının yeniden açılması neticesinde çalışamaz hale geldikleri veya büyük zararlarla çalışmak zorunda kaldıkları görülmüştür. Bu nevi tesislerin Devlet tarafından satın alınması için tazyiklerin mevcut olduğunu bizzat Sanayi Bakanının ağzından öğrenmiş bulunmaktayız (24).

(24) 11 Mart 1961 tarihli Ulus.

Geri bir iktisadî bünyeye dayanan Japonyada, Meiji devrinin (1868) tesisinden sonra, hükûmet, memleketin sanayileşmesinde sermayenin temini, tahsisi ve işletilmesinde hâkim rolü oynamıştır. Hükûmet ayrıca kaynakların geliştirilmesi ile iktifa etmeyerek yatırımların tevcihin de de müessir olmuştur. Devlet teşebbüsleri özel teşebbüslerle işbirliği yapmak, onlara yardımlarda bulunmak ve geniş ölçüde askeri maksatlarla siparişlerde bulunmak suretiyle istihallerini garanti altına almak suretiyle gelişmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Kalkınmanın ilk safhasında tasarrufun millî gelire nisbeti oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmış; kısmen gelir dağılışındaki aşırı eşitsizlik kısmen de yüksek gelir gruplarının istihlâklerinin nisbeten aşağı bir seviyede tutulmasıyla meydana gelen gönüllü tasarruflar geniş ölçüde arazi vergileri ile ziraî gelirlerin vergilendirilmesinden elde edilen hükûmet tasarrufları ile takviye edilmişti. (25). Denilebilir ki, Japonya'nın iktisadî gelişmesi, muvaffakiyetle tatbik edilen bir ziraî reform sayesinde mümkün olmuştur. Bu memlekette ziraî reform başlıca üç bakımdan halkınmaya hizmet etmiştir: 1 — Sermaye terakümü geniş ölçüde ziraatın ağır bir şekilde vergilendirilmesi ile mümkün olmuştur; 2 — Ziraî istihsal artmış ve sanayiî ihtiyacı olan işgücü, reform neticesi toprağı terkeden işgücünden temin edilmiş; 3 — Eski toprak sahipleri sanayicilere inkılâp ettirilmiş bu suretle yeni bir müteşebbis sınıfın doğuşu teşvik edilmiştir. Böylece, bu gün ekseri memleketlerde yokluğu hissedilen üçüncü sınıf ziraî nüfustan teşkil edilmiştir.

İktisaden geri kalmış memleketlerin gelişmesine menfi şekilde tesir eden diğer bir hususda, ileri memleketlerle olan temasların artmasının bir neticesi olarak ithal mallarına (bilhassa lüks) talebin artmasıdır. İleri sanayi memleketleri sınaî inkılâb müteakip yaptıkları ekonomik hamleleri istihlâkten ziyade istihsal gayesi ile tahakkuk ettirmişlerdir. Yani istihsal istihlâke takaddüm etmiş ve ona şekil vermiştir. Halbuki bugünün iktisaden geri kalmış memleketlerinde gelir dağılışındaki adaletsizliğin bir neticesi olarak yalnız mahdut bir zümre yatırım imkânlarına sahip bulunmaktadır. Mevcut düzenin kendilerine büyük ölçüde ve mustakâr bir gelir sağlaması bu zümrenin yatırım harcamalarından ziyade lüks ve gösteriş için kaynakları ısraf etmeleri neticesini doğurmaktadır. Dışarı ile olan sıkı temasları da ileri memleketlerin istihlâk modellerini kabul etmelerine yol açmakta ve hattâ lüks harcamaları ile ileri memleketler zenginlerini dahi geride bırakmaktadır. Zira ileri memleketlerdeki istihlâk alışkanlıkları asırların muhasalası olduğu gibi rasyonel düşünce tarzının da bir neticesidir. Bu tarihi geçmişe ve rasyonel düşünce tarzına yabancı kalmış geri kalmış memleket zenginleri aşırı lüks ve irrasyonel

(25) Mason, adı geçen eser, s. 30.

harcamaları ile memleketin döviz imkânlarını erittikleri gibi dahili yatırım imkânlarını da israf etmektedirler. Aynı şekilde âmme hizmetlerinde çalışanların aşırı talepleri ya âmme harcamalarının büyük bir kısmının personel masraflarına kaymasına dolayısıyla, âmme yatırım imkânlarının daralmasına ya da taleplerin karşılanmaması halinde idari mekanizmanın dejenere olması neticesini doğurmaktadır. Bütün bu müşkülle- rin yenilerek modern sanayiî kurulması ve yeni istihsal tekniklerinin tatbikata intikali için gerekli büyük ölçüdeki yatırımların tahakkuku geri kalmış memleketlerin karşılaştıkları en önemli meseleyi teşkil eder.

NETİCE

Zamanımızda hemen hemen bütün geri kalmış memleketlerde iktisadî kalkınma zarureti anlaşılmış olmakla beraber, tatbik edilen politikalar farklı olmakta dolayısıyla elde edilen neticeler de değişik olmaktadır. Ekonominin harekete geçirilmesinde karşılaşılan güçlüklerin başında, sermaye yetersizliği, iktisadî gerilik, teknik eleman yokluğu, geleneklere bağlılık vs. bir tarafa, kanaatimizce, 'take-off'un yahut 'démarrage' in temini için üç önemli faktör üzerinde durulmalıdır.

1 — Memleket idarecilerinin tatbik edilecek iktisat politikasının esasları üzerinde mutabakata varmaları ve bu esaslara sadık kalmaları : Devletin iktisadî hayata müdahalelerinin şumulünün tesbiti, devlet yatırımlarının ve işletmeciliğinin muhtelif faaliyet kollarına göre tesbiti, özel teşebbüsün sektörler itibariyle teşvik esaslarının tesbiti vs.

2 — Devlet yardımlarının gereği gibi kullanılması için özel teşebbüsler üzerinde gerekli kontrolün ihdası : İleri memleketlerin ekonomik gelişmesinde özel teşebbüslerin oynadıkları büyük rolün tesirine kapılan idareciler, yardım gördükleri memleketlerin gönderdikleri ekseri hallerde kifayetsiz olan mütehassıslarının telkinlerine kapılarak özel teşebbüsün herne pahasına olursa olsun teşviki için gayretler sarfetmektedirler. Bu güne kadar bu gayretler ekseriya memleket kaynaklarının israfına ve hiç bir fonksiyon ifa etmeyen mahdut bir zenginler zümresi yaratmaktan ileri gitmemiştir.

3 — Alışılmış bir takım iktisat kurallarının memleket şartları bakımından değerlendirilmesi : Bunların başında bir memlekette lüzumlu enfastrüktür yatırımları tamamlanınca o memlekete gerek dış sermayenin gerekse de iç tasarrufların geniş ölçüde yatırım faaliyetinde bulunacağı yolunda ki kanaatlardır. Bunun en yeni misalini Türkiyenin son on senede enfastrüktür yatırımlarına büyük ölçüde kaynaklar tahsis etme-

sine rağmen diğer şartlar tahakkuk etmediğinden dış sermaye çekingen davrandığı gibi dahili sermaye de daha ziyade spekülâsyon sahasına kaymıştır. Bu bakımdan ekseri hallerde abide şeklinde yapılan limanlar, barajlar, köprüler, santraller vs. geri kalmış memleket halklarının grurunu okşamakta bu bakımdanda politik hedeflere hizmet etmekte ve demogöjiye müsait bulunmakla beraber ekseri hallerde bu yatırımlardan tam şekilde istifade edilmediği gibi sırf bir gezinti mahalli olmaktan ileri gidemeyen dolayısıyla memleket kaynaklarının israfına müncer olan yatırımlar da büyük bir yekûn tutmaktadır.

Bütün bu hususların nazara alınarak kalkınmaya mani engellerin bertaraf edilmesi ve ekonominin harekete geçirilebilmesi ve tesbit edilecek hedeflere ulaşılması için memleket kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılmasını sağlayacak memlekete şamil ve merkezî plânlamaya ihtiyaç vardır. Bu plânların gerek hazırlık gerekse de tatbikat safhalarında sisyasî tazyikleri geniş ölçüde hesaba katmak gerekir. Bunun için de evvelâ idarenin müessir bir hale getirilmesini, plânlama teşkilâtının kalifiye elemanlara teçhizini, istatistik teşkilâtının islâhını ve nihayet politik tazyiklerin asgâriye indirilmesini sağlamak gerektir. Politik tazyikler bilhassa demokratik rejimlerde, idarenin zayıf olması halinde plânlamanın başarısızlığa uğramasında en büyük tehlikeyi teşkil ederler.

Memleketimiz plânlamayı ilk tatbik eden memleketlerden biri olarak bu sahada geniş tecrübelere sahiptir. Ne yazık ki, gerek İkinci Dünya Harbi esnasında gerekse de Harbten sonra plânlamaya devam edilmemek suretiyle memleketin iktisadi gelişimi tehlikeye sokulmuştur. Bundan daha önemli olarak son on yıl içinde idarenin politik emellere kolaylıkla alet olduğu görülmüştür. 27 Mayıs İhtilâlinden bu yana beliren temayüller idarenin bu alışkanlıklarından kolaylıkla kendini kurtaramayacağını ortaya koymuştur. Çok partili hayata dönülmesiyle yeniden başlayacak olan siyasî menfaat çekişmelerinin büyük ümitlerle Kurulan Devlet Plânlama Teşkilâtının faaliyetlerini aksatmasından haklı olarak endişe etmekteyiz. Ancak adı geçen Teşkilâtın memleket şartlarına uygun plânları hazırlayabilecek şekilde takviye edilmesinde de büyük fayda mülahaza etmekteyiz.